

БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ КАЗКІ Ў КАНТЭКСТЕ ГЕНДЭРНАЙ ПРАБЛЕМАТЫКІ

У вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа, як і ў вуснай паэзіі іншых народаў, ёсць нямала выдатных твораў, якія вызначаюцца мудрасцю, ідэйнай глыбінёй і высокімі мастацкімі якасцямі. Сучасным даследчыкам этнічнай культуры і этнічнай свядомасці яны даюць плённы матэрыял для аналізу гендэрнай праблематыкі.

Фальклорныя тэксты ўвасабляюць стэрэатыпы культурнага светабачання, выступаюць моўнымі рэпрэзентацыямі гендэрных знакаў, паколькі народная творчасць, асабліва казкавая, з'яўляецца найбольш выразнай праявай нацыяльна-культурнай спецыфікі ў яе гендэрным праламленні [2].

Народныя казкі прайшлі працяглы шлях развіцця. У іх адбіліся стадыі эвалюцыі рэлігійных уяўленняў, форм сацыяльнай арганізацыі архаічнага і класавага грамадства. У сюжэтах народных казак, у першую чаргу чарадзейных і бытавых, увасобіліся і тыя культурныя стэрэатыпы, якія фарміравалі і фарміруюць гендэрную свядомасць. Як адзначае даследчыца А. Здравамыслава, у народнай прозе магчыма вылучыць некалькі структурных кампанентаў гендэрных стэрэатыпаў: фізічныя, псіхалагічныя і асобасныя рысы, якія прыпісваюцца мужчынам і жанчынам; ролі, сфармуляваныя як веды, навыкі, уменні, характэрныя для мужчын і жанчын у грамадскай і асабістай сферы; асаблівасці выхавання хлопцаў і дзяўчат; сацыяльная пазіцыя мужчынскіх і жаночых персанажаў у адносінах да ўлады і кіравання [1, 66]. Гендэрны стэрэатып, відавочна, пачынае фарміравацца з эпохі патрыярхату (ад грэч. Patriarches – родапачынальнік, глава, старэйшына роду, сям'і). З гэтага вынікае, што мужчына стаяў на чале сям'і і грамадства [7, 108]. Перавага мужчынскага пачатку праяўляецца ў розных формах: у падзеле працы і абавязкаў, ізаляванні жанчыны і накіраванні яе дзейнасці выключна на гаспадарку, дзяленні «мужчынскіх» і «жаночых» родаў дзейнасці.

У беларускай народнай казцы мужык надзяляецца больш высокім статусам у параўнанні са сваёй жонкай. Менавіта таму зачыны бытавой казкі ўводзяць слухача – чытача ў свет сям'і, дзе галоўны мужчына: «*жыў мужык з жонкаю*», «*жыў дзед з бабай*», «*быў сабе дзедка, была сабе бабка*». Дзеці цалкам падудалныя бацькоўскай волі і бацькоўскаму завету, паводле якога трэба жыць у згодзе, шанаваць традыцыю, маральна-этычныя каштоўнасці роду. Вельмі распаўсюджанымі з'яўляюцца казачныя сюжэты, у якіх менавіта гэты імператыў вызначае развіццё ўсіх сюжэтных ліній казкі. Напрыклад, «Бацькавы парады», «Бацькаў дар», «Пра старога бацьку» [4, 352].

У асноўным гендэрныя стэрэатыпы праяўляюцца ў кантэксце сямейных адносін, разгорнута адлюстраваных у сюжэтах бытавой казкі, дзе галоўным героем з’яўляецца мужык – селянін – гаспадар. Разам з тым нямала казак пра жаночыя хітрыкі, гультайства, балбатлівасць, упартасць, разбэшчанасць. Напрыклад, «Пра няверную жонку», «Утаймаванне ўпартай», «Лянівая жонка», «Як гультайку мужык прывучыў да работы» і г. д. [4, 190–192].

Таксама нельга абыйсці такую істотную сюжэтную лінію чарадзейнай казкі, як шлюб. Герой праходзіць праз цяжкія выпрабаванні, кантактуе з прадстаўнікамі іншасвету, здабывае цудоўныя прадметы, адказвае на мудрагелістыя пытанні, вытрымлівае перадшлюбныя выпрабаванні. Шлюб з’яўляецца перамогай, а нявеста свайго роду здабычай. Дзяўчына – нявеста – царская дачка выконвае пасіўную ролю ахвяры або ўзнагароды героя. Як адзначае Н. Пушкарва, пытанне «быць або не быць шлюбам» народная казка звужае да пытання «за кім быць» [3, 169].

У кантэксце гендэрнай праблематыкі чарадзейнай казкі нельга не закрануць тэму дзяцей-нашчадкаў. Этнаграфічнае вывучэнне беларускай традыцыйнай сям’і сведчыць, што з’яўленне на свет дзіцяці мужчынскага роду было пажаданым і чаканым, у той час як нараджэнне дзяўчынкі было менш пажадана, бо сын лічыўся прадаўжальнікам роду. Калі прааналізаваць сюжэты казак пра герояў-асілкаў – волатаў – багатыроў, то трэба адзначыць, што гэтыя героі ўвасобілі ідэал мужчыны – прадаўжальніка роду – заступніка – абаронцы. Напрыклад, «Каваль-Вярнідуб», «Ірві-дуб», «Абжора», «Іван Златавус», «Каваль багатыр» [6, 331–370]. Сустрэкаюцца сюжэты з цэнтральным станоўчым вобразам дзяўчыны, якая праяўляе кемлівасць, знаходлівасць, мудрасць, захоўвае свой жаночы гонар, нягледзячы на вельмі складаныя сітуацыі і выпрабаванні. Напрыклад, «Мудрая дзяўчына», «Пар храбрую і разумную Мар’ю», «Жонка вызваляе мужа», «Дзяўчына і разбойнікі», «Верная каралева» [6, 404, 386]. Гераіня дзейнічае «традыцыйнай жаночай зброяй» – хітрасцю і розумам. Неабходна адзначыць, што ў архаічных сюжэтах пра жанчыну-змагарку ёй прыпісваюцца традыцыйныя «мужчынскія» рысы.

Такім чынам, у беларускіх чарадзейных і бытавых казках яскрава праяўляюцца гендэрныя стэрэатыпы. Карані іх у архаічнай культуры, у архаічных формах жыццядзейнасці (паляванне, рыбалоўства), у якіх мужчына з’яўляўся галоўнай асобай [7, 222]. Трансліруючы казку ў асяроддзі дзяцей малодшага і сярэдняга школьнага ўзросту, неабходна добра ўсведамляць наяўнасць гэтых стэрэатыпаў і іх уплыў на мастацкі змест твораў. Дарэчы, яны ўласцівы не толькі фальклорным творам, але і літаратурным, дзе праблема гендэрных узаемаадносін назіраецца не толькі ў «жаночай» прозе і паэзіі, – не засталіся да яе аб’ектамі класікі беларускай літаратуры XIX – XX стст. [5].

ЛІТАРАТУРА

1. *Здравомыслова, Е. А.* Гендерные стереотипы в дошкольной детской литературе: русские сказки / Е. А. Здравомыслова // Преображение. – 1998. – № 6 – С. 65 – 78.

2. *Ибрагимова, Л. К.* Отношение гендерных отношений в таджикских народных сказках: автореф. дис. канд. филол. наук / Л. К. Ибрагимова; Ин-т яз. и лит им. Рудаки. Акад. наук Респ. Таджикистан. – Душанбе, 2004.

3. *Пушкарева, Н. Л.* Читаем сказки «сквозь гендерные очки» / Н. Л. Пушкарева // Ребёнок в современном мире. Открытое общество и детство/ отв. ред. К. В. Султанов. – СПб., 2000. – С. 164 – 178.

4. Сацыяльна-бытавыя казкі / склад. А. С. Фядосік. – Мінск, 1995.

5. *Фіцнер, Т.* Праблема гендэрных узаемаадносін у творчасці класікаў беларускай літаратуры XX с. / Т. Фіцнер // Роднае слова. – 2010. – №1.

6. Чарадзейныя казкі: у 2 ч. / склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч. ЯКАЯ ЧАСТКА? – Мінск, 2003.

7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 тамах / склад. Г. П. Пашкоў, І. В. Аржакоўскі, В. К. Бандарчык і г. д. – Мінск, 1999.